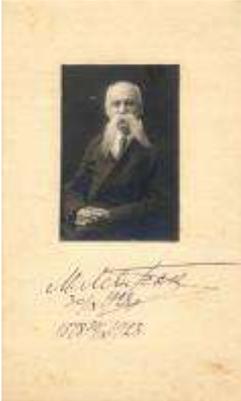

АРТІЛЬНИЙ БАТЬКО

Зрідка з'являвся в Харкові М. В. Левитський. Такий зостався, яким я його знав довгі роки. Апостольська лисина, що починається з лоба, збільшує і освітлює лице. Козацькі сиві вуса, з підвусниками, лагідні очі. До людей любить звертатися дружньо: "голубчику", м'яким, трохи приглушеним голосом. Взимку в сірій смушевій шапці, а влітку в брилі з м'якої панамської соломки.

У Єлисаветі мого юнацтва він був — присяжний повірений Левитський, але більше знали його як Артільного Батька Левитського. Популярність його була не тільки всеукраїнська, а й всеросійська. Були навіть цигарки з його портретом, продавали їх по всій російській імперії.

Родився він у сім'ї священника, скінчив Харківський Університет. Став широко відомий, коли в 1890-их роках організував сільсько-господарські артїлі. Село Федвар, недалеко Єлисавету, найбільше зв'язують з цим періодом його діяльності. На Левитському були дуже помітні впливи Київської Старої Громади. Висока її ідейність поєднувалася в нього з активністю в галузі економіки.

Справа сільськогосподарських артїлей далеко не пішла. Микола Васильович продовжував жити кооперативною роботою в інших галузях. Невтомний, непосидючий, всюдисущий, і перед революцією завжди в русі, то в Петербурзі, то в Києві. На короткий час бував і в Єлисаветі.

Як проїхати всю Пермську вулицю, копи вона вже переходить у Бобринецьке шосе, на горі праворуч є Кавказька вулиця. Там був у Левитського будинок, садиба спускалася до Бобринецького шосе. Гімназистом я на санчатах злітав тією кручею, досі чую холодний радісний сніг на обличчі, морозне повітря і п'ятнадцять років життя.

Будинок був небагатий, меблі старі, якимось недовомите, бо сім'ї у Левитського не було. Його мішаний шлюб з шовіністичною московкою не дав щастя і ми пам'ятали Миколу Васильовича завжди самотнім.

В революційні роки його своєрідну постать можна було бачити на всіх майже з'їздах. Його присутність у тодішньому житті я б не оцінював політичними мірками. Здається, він був українським соціалістом-революціонером. Справа не в тому, яка тоді була політична термінологія. Левитський був уже майже символом народолюбного, ідеалістичного, чесного світу.

Називали ми його батьком, якимось просто і по-сімейному. Тоді було це зрозуміло. Шевченко був для нас Батько Тарас. До Котляревського Шевченко звертався: "Будеш, батьку, панувати".

Грушевський був батько Грушевський. Єрархія людських відносин будувалася більше на родинних, а не на чиновницьких зраках. І у відродженій церкві архиєреям почали казати: всечасний отче. В той час було б не до речі сказати — Ваше Високопреосвященство. Це одгонило б Табеллю о Рангах Петра Першого, Правительствующим Синодом і звучало б нам тоді подібно до генеральського — Ваше Високопревосходительство. Отже в нашій пам'яті зостається — Батько Левитський.

В 1917 році Левитський уже наближався до 60 років (народжений 1859 р.). Двадцять років перед тим він викликав захоплення своїми кооперативними плянами. У великих російських щоденниках про нього писали: "Навіть Маркс від щирого серця оплесками вітає ці заходи".

В. І. Ленін накидався на Левитського зі своїх позицій.

Ленінові дуже не подобалося те, що Левитський плянував навіть забезпечення життя селян.

Тепер в Українській Радянській Енциклопедії Левитського називають ліберальним народником, але не пишуть про те, що й досі селянин не має нічого того, що пропонував артільний батько у 1897 році.

Возив з собою Левитський в 1917 році книжечки і роздавав їх. Це були малюсенькі книжечки, десяток-два сторінок, його власні твори, патріотичні поеми, здебільшого історичного змісту, короткі рядки, до крайности прості рими. Пам'ятаю назву однієї з них "Туга України". Друковано їх у Єлисаветі в маленькій друкарні Пікуса брудним, витертим шрифтом. Таким шрифтом Пікус друкував афішки, оголошення про половину жінки — половину риби, про музей воскових фігур і інші атракціони провінції.

Не одну таку поему надрукував Пікус і не одну сотню роздав їх по Україні Левитський. Не було то поетичне свербіння в старого кооператора і не бажав собі він літературної слави. Думаю, що більше прагнув заповнити прогалину в нашій пропаганді, яка таки шкутильгала. Ніхто не скаже, скільки уяви розгойдали його прості наївні віршики в ті гарячі часи, коли Київ не встигав упоратися з незвичайними вимогами. І не всує писав їх старий народник.

Пізнє літо 1917 р.. Херсонський губерніяльний з'їзд. Приїхали і ми, демократичні українці з Єлисавету. Мандатна Комісія в забрудненому вчорашньому губернаторському палаці не хоче визнати нашого мандата — від Українського Робітничого Кпюбу. Кажуть нам — це ж не політична партія, не стандартна організація. Нарешті визнають. З'їзд відкриває Комісар Петроградського Тимчасового Уряду Юренев в якомусь дерев'яному літньому театрі. Багато селян. До Президії, звичайно, обирають і Миколу Васильовича. Українські позиції не дуже міцні. Уже під час з'їзду в одному автомобілі з Одеси приїздять Всеволод Голубович, есер, і Володимир М. Чехівський, есдек. Пам'ятаю запорошений сірим пилом чорний капелюх Чехівського, після подорожі у відкритому автомобілі. Засідаємо з ними ми всі, есери і есдеки разом, в херсонській Просвіті. Вчорашня їдальня чи заля з акуратними меблями якоїсь скромної родини дає притулок всім разом — есдекам і есерам, Голубович і Чехівський тут не для партійної роботи, а щоб зміцнити загальні українські позиції.

Серед інших заходів рішили провести національну демонстрацію — внести до залі український національний прапор. Вносимо, ставимо на сцені поруч червоного, що вже стояв там. Співаємо "Ще не вмерла Україна". Селяни плещуть в долоні. Левитський вітає прапор. Хоч він і не промовець для таких okazji, не вистачає виразности і стилю 1917 року, проте все йде гаразд. Ілько Гаврилук, український есер, в уніформі воєнного чиновника, не офіцер, але з претенсіями на військовість, доводить з'їздові, що він також син селянина, як і вони. Делегати і йому сплескують. Трохи проясніло.

Але раптом просить слова товариш Феофілактів. Високий, білявий, атлетична фігура. Голос мітинговий, партійність — російський есер, говорить по-російському чисто.

На цьому з'їзді української губернії Феофілактів показував усі досконалі прийоми промовця тих часів. Ми не мали таких горлохватів, наш репертуар був м'якший, ліричніший.

— Це добра річ, — казав він про український прапор. — Але є більша святиня, є червоний прапор, на ньому кров трудящих. Це прапор рідний трудящим усього світу. Під червоним прапором йшли і страждали найкращі борці за щастя народу. — Тут і без того могутній голосовий апарат нашого промовця дужчає, він бере високі ноти, він уже не говорить, він сурмить про Марусю Спірідонову [Російська терористка, була дуже відома в зв'язку з тим, що царські жандарми, допитуючи її, гасили цигарки в неї на грудях.], тодішню героїню російських есерів, про братерство всіх трудящих, і все показує на червоний прапор, і все підносить до небес російську революцію, і все обіцяє землю і волю, і знову про

Марусю Спірідонову. А наші селяни так само захоплено плещуть Феофілактову, як плескали перед тим українському прапорові.

І здавалося мені, молодому, що Феофілактови далі цього літнього театру не підуть. Навколо ще був, хоч і розворушений, але ще старий Херсон, тільки без губернатора і без поліції. Не замітано і насмічено в колишньому будинку губернатора, але місто ще чисте, ще на пристані гори великих темних кавунів "туманів". Ще після засідань ми сидимо в нічному трахтирі, де багато візників, і перед нами стоїть "пара чай", всеросійський чайний ритуал: великий білий круглий чайник і з ним менший, і цукор, і цитрина. Ще можна посидіти в кафе на головній вулиці. Після з'їзду поїдуть селяни додому ще спокійними шляхами Херсонщини. Проголосували резолюції про землю, про Установчі Збори, а вдома чекають, непевність.

Уже тривожно свистять паротяги сімнадцятого року і все швидко міняється.
Сунуть з півночі хвилі максималізму.

Скоро приходить 1918 рік. Надійні гасла посилає народам Москва, а сам Ленін обіцяє "самоопределение вправо до отделения".

Київ пережив уже дуже тяжкі часи на початку року. Муравйов з Дарниці наказав бити по Києву, як він казав: "по попам, по церквам, по монастирям". Згорів будинок Грушевського, Червона Гвардія захопила місто, убивали на вулицях людей, якщо находили посвідку написану українською мовою. Це був перший український погром.

Я зустрів Левитського в березні 1918 р. в Києві за Центральної Ради.

Чоломкаємося. Якесь ніби чуже лице і поцілунок колючий. Невже це Батько Левитський? Де вуса? Не може бути!

— Що це, Миколо Васильовичу? Якже це?

— Так, так, голубчику. Довелося поголитися. Самоопределение, голубчику, самоопределение вправо до отделения... усов.

— Розумію. Убили б тебе, батьку, за вуса, як убивали інших за портрет Шевченка.

За советської впади доживав Левитський непомітно свого віку. Ліберальне минуле давало йому тоді право на тихе життя. Це був час, коли влада ніби думала словами Пушкінського розбійника:

*Мне жалко резать старика,
На беззащитные седины
Не подымается рука.*

Батько Левитський помер у Києві в грудні 1936 року своєю смертю.

Своєю смертю, бо не переступив порога 1937 року. Невідомо, як би склалася його доля, бо в тому тридцять сьомому році старість уже не могла оборонити.

Тоді й старого кобзаря Івана Кучугуру - Кучеренка не пожаліли.